

BOQONNAA SADDEET

**Gita Bittaa Habashaa fi Diddaa Gabrummaa
Oromoo Arsii**

Gita-bittaa jechuun sadarkaa Addunyaatti jalqaba yommuu ilaalle kan eegalee gaafa ilmi namaa gosaa fi sabaan akkasumas sadarkaa diinagdeetiin wol qoodu eegale irraa eegaleeti. Kana jechuun durii kaasee ilmi namaa keessattu bara hammayyummaa irraa eegalee namni dureessa, jiddu-galeessaa fi hiyyeessa jechuudhaan sirna abbaa lafaa (feudal system) keessatti inni meeshaa woraanaa qabu isa hin qabne humnaan jilbiiffachiisee kan keessatti bitee dha.

Karaa biraatiin ammoo sabni wolii ollaa wolitti bu'iinsa daangaa irraa kan ka'e gosaa fi sabaan wol ijaaranii gosaa fi saba humna hin qabne irratti duuluudhaan eennummaa, amantaa fi aadaa balleessuu dhaan lafa isaaniillee irraa fudhachuudhaan gara eennummaa ofitti jijjiiruun bituu jechuu dha. Kan worra Habashoota ykn Nafxanyoota Milikis kanarraa addaa miti.

Dabalataanis, fakkeenyi addaa fi hammayyaawaa ta'e tokko kan Giloobaalaazaashiinii Diinaggee fi Siyaasa (**Economic and political Globalization**) kan yeroo ammaa diinaggee fi siiyaasa

biyyoota hedduu Afrikaa dabalatee maraammartoo keessa galchee dha.

Cunqursaa oromummaa fi Islaamaa

Itoophiyaa keessatti Oromoo fi ummanni musliimaa akka lammii lammaffaatti ilaalama turan. Oromoo keessaa worrummaan gulantaa hooggansa mootummaa keessatti iddoo ol aanaa qabanii fi aangoo ykn taayitaa guddaa qabanuu akka lammii lammaffatti ilaalamaa turan. Ayyaanonni amantaa fi aadaa isaanillee hin kabajamu. Akkuma dhuunfaattuu hojjattoonni dalagaarraa barattootni barnoota irraa yoo oolan itti gaafatamanii adabamu.

Garuu seenaa saboota cunqurfamootaa fi amantaa islaamaa keessatti qabsoo fi gaafiin mirgi saboota garagaraa fi amantaa Islaamaa akkuma kan warra nafxanyaa fi amantaa kiristaanaa akka kabajamu fedii jedhutu ture. Mirga wal qixxummaan jiraachuu fi tajaajiloota warrii kuun argatan maraa akka gaaritti argachuu barbaachisa jechuudha. Fakkeennaaf: Manni barumsa, Manni yaala, amantaan mootummaa biratti ija tokkoon laallamu, calendara akkuma amantaa kaanii qabaachuu fi kkf qixa qoodamuu fi seeraan deeggaramuu qaba ture.

Haa ta'uu malee, faallaa kanaa Hayla sillaaseen oromootaa fi Musliimota baratanii dammaqii horatan dhabamsiisuudhaaf

tooftaa lafa jalaatiin yakki hojjatamaa ture eenyu jalayyuu dhokataa miti. Summii nyaachisuun fkn Arsii keessaa Waabee Shubaloo fi Shumburaa horattoo yommuu yaadanne, akkasumas kan balaa konkolaataatiin lubbuun isaa darbite Abbabaa Biqilaa qondaala Maraatoonii kaasuun ni danda'ama.

Abbabaan yeroo sanitti nama miila duwwaa fiiguun addunyaa guutuu dinqisiisee qofa osoo hin ta'in, badhaafamaa Madaaliyaa warqee ta'uun isaallee raajii birooti. Kanumaaf hinaafee Hayla-Sillaaseen akkana jedhe, **“Akkamitti osoo an mootiin biyya kana jiruu maqaan isaa addunyaa guututti beekama?”** jechuun balaa konkolaataatiin akka lubbuun isaa darbitu taasisse jedhama.

Akka lakkoofsa habashaatti bara 1954 ammoo Hayla Sillaaseen biyya alaa deeme haasawa godheen, itoophiyaa keessaa ummanni islaamaa diqqaa ta'uu ibsee, “woggoota lamaan tokko booda guyyattii guutuu islaama taasifna...” jechuun isaa Raadiyoo biyya alaa irraa dhagayame.

Kanarraa karaa biraatiin wonti hubannu, suuta suutaan oromoo hundaa balleessinee ykn Amaaressinee Oroomummaas dhabmsiifna akka jechuuti. Sirni gita bittaa habashaa yeroo sanii aadaa, amantii, afaanii fi eenyummaa saba tokko qofa leellisaa

ture. Jechuun kan yeroo san akka lalisu hayyamame amantaa kiristaanaa, afaan Amaaraa fi eenyummaa itiyooophiyummaa sookoon isaa Amaarummaa ta'e waan ta'eef, eennummaanii saboota birootii fi amantaan Kanaan alaa iddoo qabaachu miti inumaa itti qoosamaa ture.

Qabsoo Hidhannoo Oromoo Arsii Baalerraa kaate

Xaaliyaaniin biyya seenuun duratti sochiin Baalee keessatti nafxanyootaa Habasha haara galfannaaa dhabsiifte. Qabsoon sun Muhaammadi Abbaa shaanqootiin eegalamtus **Muhaammad Gadaa Qaalluutiin** hoogganamtee turte.

Gootichi kun gara dhuma jaarraa 19ffaatti, yeroo Miniliki Oromoo dhuunfate sanitti, kutaa Baalee Koonyaa Dalloo Mannaa Aanaa Hangeettuu keessatti dhalate. Gidiraan nafxanyoonni ummata naaannawa sanii irratti raawwwtan, argaa mucaan guddate sun gaafa dargagummaa guute, onneen isaa qaata haaloon madoofte (*Sa'id muhaammed Alii, 2015*).

Akka Sa'id Aliitti, Isumaa sababa gidiraa nafxanyootaa ciniinnatee jiruu, obboleessi hangaftichi isaa ajjeefame. Achumaan ajjeechaan raawwatamte sun sababa qabsootti seenuudha taateef gadoo baafatuuf bosona seene. Lafa Oromoo qananiituu uumaan badhaafamte qorqatuuf nafxanyoota Dalloon

dhufan dhaldhoolee buqqisuu irratti akeekkatee sochii woggoota dheeraa deemuu jalqabe.

Muhaammad Gadaa Qaalluu duula umurii dargaggummaatiin irratti bobba'e kana keessatti guddatee cimee adaduma bubbuluun gurmuulee dabalate. Akka gurmuuttilllee waahiloota qabsoo ijaaree cunqursitoota qabeenya oromoo saamuuf bololaa dhufan Madda Walaabu ykn Haranna keessatti qubata hanqise. Duula Mootummaan itti bane woyta heddu salphisee deebise. Mohaammad Jeneraalota saayinsii ogummaa lola hammayyaa barataniin wollolaa ture.

Bara shanan bittaa Xaaliyaa keessatti humna meeshaalee lola ka isaan irraa argateen irree jabeeffate. Cabiinsa xaaliyaanii boodas gurmuu guddaa waraana mootummaa dura dhaabbatu ta'e argame. Akkaatuma Kanaan osoo bara dheeraaf lolu boodarratti, basaastuu nafxanyaatiin akka qabamu taasifamee wagga dheeraa Magaalaa Goobbatitti hidhamee achumatti du'e.

Bara 1960 moota keessa ammoo qabsoo sochii sanirra hidda qabdutu Madda Walaabutti biqile. Sochiiwwan qabsoo bilisummaa oromoo kanneen baroota san jalqaban keessaa inni guddaan qabsoo hadhannoo ta Oromoo Arsii warra Baaleeti. Qabsoon tun umurii waggoota dheeraa waan qabduuf seenaa isii

kitaaba seenaa nama tokko irratti akeekkate keessatti ibsuun rakkisaa dha.

Hacuuccaa fi dhiibbaan mootummaa Hayla Sillaasee bara 1960 moota keessa Baalee fi Sidaamoo keessa ture ummatni oromoo ka achi jiraatu akka mirga isaatiif qabsaawu taasise. Cunqursaan sirna Mootichaa daran hammaachaa dhufuun yaada warraaqaa sammuu ummata Arsii keessatti biqilchee ariitiin guddise.

Sababaalee qabsoo Oromoo Arsii Baalerraa Kaasan keessaa

- Gibirri daangaa malee dabalamaa deemuu
- Of-tuullummaan aangawoota habashaa dabalaa dhufuu
- Ummanni lafarraa buqqifamu.
- Dhiitamiinsi mirga namoomaa daran hammaachuu.
- Lafti ummatarraa saamamte lammiiwwan Amaaraa kanneen kutaalee biraattirraa dhufaniif seerri hiru labsamuu.
- Biyyoonni Afrikaa tokko tokkoon harqoota gabrummaa koloniyaaliziimii jalaa walaboomanii mirga abbaa biyyummaa gonfataa akka jiran dhagayamuunii fi keessumattuu Somaaliyaan wolaaboomuun ummata Oromoo ka daangaa biyya

sanii jiraatu mara qabsoof onnachiise qalbii isaanii kakaase.

Fakkeennaaf kutaa Sidaamoo keessatti bara 1963, aangawaan bulchaa koonyaa Nageelllee Booranaa ture ka koloneel Zowdee jedhamu ummatoota bara dheeraaf wal moggaa qubatanii jiraatan jiddutti summii wol jibbiinsa facaase. Dabalataan gosoonni achi jiraatan yoo Booranaa fi Gujii taate malee walumaagalatti ummanni Arsii fi Somaalee martinuu akka koonyaa Nageellee keessaa buqa'anii bayan seera labse. Jechuun: - Arsiin akka laga gannaalee gama cehee Baaletti godaanu; ummatni gosa Somaalee ammoo fiiltuu irraa kaasee hanga dhaddacha warraaqiitti martinuu Doollotti akka godaanu ajaje.

Bara sanitti ummatni Oromoo Arsii mirga qawwee hidhatuu dhiisi tooridaa fi eboollee akka hin qabanne dhoorgameera.

Gara kaaniin ammoo koloneel Zowdeen ummatuma gosa tokko diina wairratti taasisuuf oromoo Gujii fi Booranaa qawwee hidhachiisee akka Arsiitti duulanii ari'an duulchise. Roorroon bifa kanaa dhalatuun akka ummanni Arsii daddafee meeshaa ittisaa(qawwee)barbaadatee lubbuu lammiiwwan isaa baraaratu dirqama taasisa.

Mootummaan habashaa ka tooftaa ummattotaa addaan qoqqoodee bulchiinsatti gargaaramu, tuuta hidhachiisee qopheesse wajjiin duulee ummata Arsii akka hamaatti miidhe. Lubbuu namootaa galaafate, loowwanii fi qabeenna saamuu irratti baldhinnaan bobba'e. Duula addaan hin cinne banee ummatatti jireenna hadheesse. Carraa Kanaan ammoo jibbaa qaban caalaayyuu onnee ummataa keessatti gadi jabeesse.

Baalabbaatni Arsii ka naannawa sanii Waaqoo Guutuu Usuu-ka gosa Raayituu roorroo dabalaa deemte sanirraa dallanee ciniinnate.

Lafa Irraa Buqqifamuu Oromoo Arsii Kan Baalee

Akka sa'id Muhaammd jedhutti, ummanni oromoo lafasaarraa humnaan buqqifamuun tankaarfii saba guutuu dhabamsiisuuf wixiname eeruu kitaaba yaadannoo Huseen Suraa tiif maxxanfame irraa akka gaaritti hubachuun ni danda'ama. "Kan Huseen namarraa dhagaye dhiisaa haallummaan inni gaaf tokko isa mudateyyuu kan jireenya g/bittaa nafxanyaa namatti hadheessu ture" jedha Sa'id (*Sa'id Muhaammad, 2015*).

Bara Finfinnee keessa jiraatu san gaaf tokko qondaala waraanaa kan sirriitti wolbeekan wajjiin Huseen hajaaf waajjira mootummaa dhage. Wonni achitti isa mudate akka ibsa isaatti

akka armaan gadii ta'a. Kitaaba Sa'id Muhaammad kana wabeeffachuu dhaan haala Huseen Suraa yoo keennu "yeroo baay'ee uffata qondaala waraanaa waan hodhuuf, aangawoota mootummaa keessaa hiriyoota heddu qaba ture. Gaafa tokko haajadhaaf jedhee konkolaata aangawaa tokkoo yaabbatee biiroo aangawaa Mootummaa Haylasillaasee kan biroo dhaqe"

Aangawichi Amaara se'ee iccitii takka osoo hin hambisin itti hime. Huseen kan dhaqeef lafa warshaa uffata hodhaa gaafachuu ture. Namichi isa achi geesse sun "nin deebi'a dhimma kee fixadhu" jedhee deeme. Akkuma biiroo seeneen Huseen *"An kan dhufeef lafa warshaa barbaanna ..."* jedheen. *"Lafa warshaati miti kan feetan hunda isiniif kennuun ni danda'ama"* jedhe nafxanyichi jedhama.

Gidiraa Aangawoota Amaaraa Baaletti

Gidiraa aangawoonni amaaraa namoota oromoo irra geessan mara keessaa dura Huseen Suraa qabsaawaan oromoo hangafni umrii ijoollummaatiin yakka sheekticha dirree sheek Huseen tokko irratti raawwatame argee dagatuu dadhabe. Yeroon sanitti ijoolllee xiqqoo reefuu qur'aana barataa jirtu waan ta'eef, siyaasa dhokataa roorroo san duuba jiru hin hubanne. Osoma hubatuullee

barbaadee umrii sanitti haala inni keessa beekuu danda'uu miti jedha Sa'id Muhaammad.

Akka barreessaan seenaa Huseen Suraa barreesse, Sa'id Muhaammad Alii jedhutti, Huseen Suraa garuu sammuutti qabatee guyyaan dhufnaan akka armaan gadiitti barreessee kaaye. (*Sa'id Muhaammad, 2015*).

“Gaafa tokko anaa balbala teenya dura dhaabatuu, nafxanyaan gabroomfataan nama ulamaa’ii tokko hidhuuf qabee ka deemuun arge. Maqaan ulamaa’ichaa saanii sheek Muhaammad yoo jedhamu, maqaa abbaa isaa hin yaadadhu. Sheeka kana nafxanyichi kun foonaa fardaa keessa naqee halkan tokko achitti hidhaa bulche. Sheekni ‘mudawwara’ ykn uffata akka qamisaa dheeraa adii fi mataa irraa ammoo amaamaa adii qulqulluu qaba ture.

Ganama borumtaa gaafa sanii an gara Majliisa ilmii itti baradhuutti woyta deemu, Sheeka kana kan woyaan isaa adiin sun faltii looniitii fi fincaan fardaatiin hallame. Ka fardi akka aadaa isaa kottee isaatiin lafa dhiitaa, faandoo isaatiifi faltii loonii itti facaasa4a, faachoo eegee isaatinillee fincaan itti faccisaa bule. Kanaan booda isaa achii bahee afaaniin

gungumaa waan malkanyaana sun irra geese Rabbitti iyyataa gara mana ofii isaa galaa jiru arge.”

Akka bulchiinsa kutaa Baaletitti Jarriin kuni miidhaa Oromoo Arsii irratti raawwatame kan arguun waan garaa isaannii dadhabeef mootummaa kanatti qabsaawa turan. Jarri kun worra mirga saba ofiitiif falmatu ta’anillee mootummaan nafxanyaa kan yeroo sanii garuu kan jedhee himatu **“ummata ijaaranii kaakasan jeeqsisaa worra bulchiinsa mootummallee fonqolchuuf shira xaxaa turee dha”** jedhamanii himataman. Worri isaan himatu kun bulchitootaa yerroo sanii ajajaa waraanaa worquu Mattaafariyaa kan jedhamu yommuu ta’u.

Maqaan nama sagalii kan armaan gadii kana.

1. Fit Ahmed Imaamaa-----I/pereesidentii
m/murti koonyaa Godina Baalee
2. Fit Huseen Maammaa-----Baalee keessatti
Bulchaa Aanaa
3. Graz lij Aadam Saaddoo-----Bulchaa aanaa
4. Q/Abubakar Dargaa-----Gorsaa Bulchiinsaa
5. GrazUmar Huseen-----A/murti koonyaa
Baale keessatti

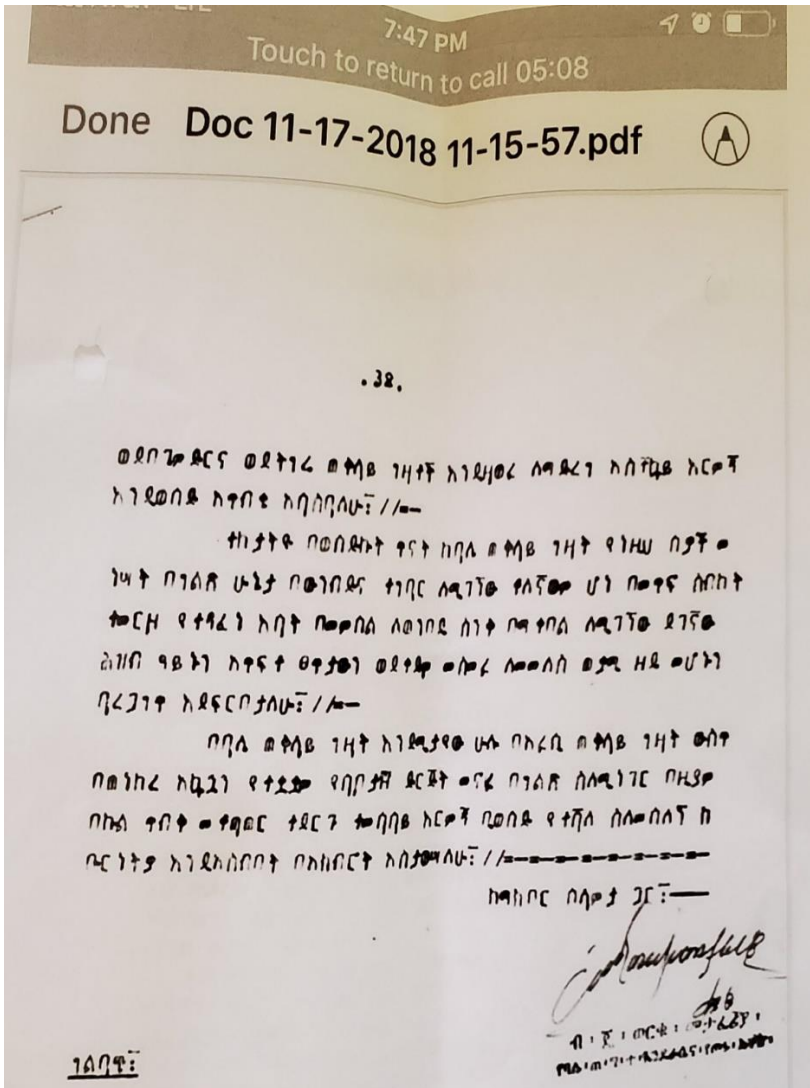
6. G/Amaan Huseen -----Pireesidaantii m/murti koonyaa
7. Graz A/Shaymoo-----Baalee keessatti A/murti Aanaa
8. Obbo sulxaan Huseen-Baaleetti inspectora ol-aanaa
9. Obbo Qaasi Huseen -Baalee keessatti Abbaa MurtiiAanaa

Xalayaa Shira Dhoksaa Nafxanyoota Saaxile

Booda irra sochii oromoon Arsii Baale keessan mirga ofiitiif falmachuuf kaaaseen nafxanyoonni soda keessa galanii jara maqaan isaanii armaan gaditti dhayame tana Mana hidhaa Goobbaa irraa gara kutaa bulchiinsa bagemidirii fi Tigiraayitti akka jijjiiraamanii hidhamnan ajaja dabarsee. Tarii iccitiin jijjiirraa kanaa ajjeechaas ta'uu ni mala.

Garagalchi isaallee: - “waajjira hoogganaa mootummaa mootii moototaa Itoophiyaa fi qajeelcha waliigala humna waraana Itoophiyaatiif” kan jedhu yommuu ta’u, waan hafe ammoo Xalayoota sadiin as gaditti hidhame kan afaan amaaraatiin barreeffame kana hubachuun ni danda’ama.

Xalayaa lakk. 3: M/Hidhaa Baalee irraa gara Begimider

Cubbuu Bittaa fi Gurgurtaa Gabraa

Seenaa armaan gaditti baldhinnaan ibsame kan kallattiimaan kan fudhatame kitaaba waa'ee Hayyuu fi qabsaawaa cimaa Haajii Huseen Suraa irraa gadi fageenyaan hubatame. Ka'imman saba cunqurfamoo irratti cubbuu tuutni nafxanyootaa hojjatan arguun onnee Huseen bara dheeraaf tasgabpii dhabsiise. Sirna bittaa fi gurgurtaa gabraa ka gaafa ijoollummaa arge san akka armaa gadiitti galmeessee kaaye. Kunis akka armaan gadiitti seeneffama (*Sa'id Muhaammad, 2015*).

Sa'id Muhaammad yaada Huseen Suraa akkuma jirutti kitaaba isaa kan qabsaawaa dagatame jedhu irratti akkana jedhee kaayeera.

“Warri Amaaraa ka ilmaan saboota kibbaa gurguratudhaan daldalan, karaan Daaraa ykn baaburaa...qaraxa waan qabuuf woyta heddu karaa Dirree Sheek Huseen kanatti dhimma bahan (gabroota Harargee geessanii gurguratuuf). Namoota gurguraaf deemaniin san jara Amaaraa lama fa'atu qawween sodaachisee ufdura oofa. Nama baqachuuf yaale yoma san rasaasaan dhayanii ajjeesan. Maammaaysi isaaniituu: - ...warra gabrootaa kana keessaa tokko isaan

duratti ajjeesuun kanneen hafan sodaachisee harka kennisiisa...” jedha.

Dabalataanis, barreessaan kun kitaaba isaatiin akka eeretti, Huseen Suraa gadadoo cunqursaa akkanatti ibse “Halkan silsilaataan miila isaanii walitti hidhanii bulchan; guyyaa harka walitti hidhanii gara Harargee oofan. Akkaataa Kanaan namoota heddu walitti hidhanii woyta deemsisan anuu yeroo irraa yerotti hennaa baay’ee haga Dirree Sheek Huseen jiru argeera, karaan guddaan Harargee deemu waan garasiin baasuuf” (*Sa’id Muhaammad, 2015*)

Seenaa Daa’imticha Gabrummaan gurguramee

Waayee gadadoo bittaa fi gurgurtaa gabraa ka daldaltooni sanyii Amaaraa ka’imtoota saboota cunqurfamoo irra geessan Huseen yeroo dubbatu seenaa nama maqaan isaa Sheek Muhaammad suruur jedhamuu kaasa. Seenaa san dhalootaa dabarsuuf akka armaan gadiitti barreesse kaaye.

“Mucaa daa’ima gosa Akkiyyaa tokkotu naannoo qe’ee ganda isaa irraa gara kiiloo meetirii 2 fagaattu keessa osoo horii tiksu biyya isaa Arsii Diida’a irraa gara xumura jaarraa 19ffaa ykn jalqaba jaarraa 20ffaa keessa ijoollee hiriyoota

isaa biraa butamee warra akka isaa butaman waliin oofamee Magaalaa Hararitti gurgurame.

Namichi isa bitate gaaromaa, qarooma fi naamusa mucaa kanaa arginaan bilisoomsee barsiise. Mucaan kun baratee fannii heddu keessatti aalima guddaa beekkamaa ta'e. Maqaan isaa Sheek Muhaammad Suruur jedhama. Eegasii nama guddaa taanaan warra isaa ka irraa dhalate barbaaduuf biyya isaa Arsii Diida'atti deebi'e.

Sheek Muhaammad Suruur biyya isaa Diida'atti deebinaan akka ijoollummaan biyya tanaa butame himee, maqaa ganda isaatii fi maqaa abbaa isaa dagatulle ummataaf ibse. Garuu bakka irraa butame waan yaadatuuf tilmaamaan hime.

Naannawa inni irraa butame san beekuuf biyya diida'aa keessa deemaniinii barbaadan, dirree mukni guddaan keessa dhaabatu tokko arginaan beeke. Ummanni naannawa sanii warra ijoollee isanii bara san dhaban, akka wal iyyaafatu taasifame. Manguddoonni wal qoratanii maqaa warra yeroo sanii bara Miniliki ijoolleen jalaa butamte ummata gaafatan. Manguddoonni gariin "...warra abaluu abaluu fa'arraa ijoolleen butamtee dhabamte..." wal yaadachiisan.

“...inninuu dhugumaan warra abaluu fakkaata” murtii jetturra gahan. Akkaataa Kanaan barbaacha guddaa booda warra isaa ka irraa dhalate argate.

Oromoon Arsii akkuma Oromoo Maccaa fi Tuulamaa, Ituu fi humbanaa, Gujii fi Booranaa gita bittaa gabrummaa qe’ee abbaa isaatitti itti dhufe Oromoo gosa biraa waliinis ta’ee kophaa isaa ufirraa faccisaa turuun isaa ni beekkama. Oromoon Arsiin gabrummaa jala oolee hirribni isa hin fudhatu ture.

Seenaa qabsoo Arsii keessatti, **“Lolli gurguddaan Arsii fi mootummaa Minilik jiddutti gaggeeffamee** fi yeroo jaha Arsiin moohee bara 1884 irraa jalqabee gaggeeffamaa ture. Dirreen waraana kunniin akka kanaa gadii ta’a: -

- a) lolli Koloobaa,*
- b) Lolli Siree,*
- c) lolli Albasoo,*
- d) lolli Doddotaa,*
- e) Lolli Qaasoo,*
- f) lolli Haroo fi*
- g) lolli Aanolee fa’aadha.*

Namoonni Arsii achi keessatti gootummaa jajjaba gaggeessaa turan keessaa Abbaa waraana Leenjiso Diigaa, H/Roobalee Turoo fi Qeerroo nageessoo akka fakkeennatti fudhachuu dandeenna. Qeerroo Nageessoon sababa diina abashaa wajjiin qabsoo godheen woreegama kaffalee otoo ilmoo hin argatin waan addunyaa kanrraa du'aan boqateef, laga biyya inni itti dhalate keessa jiru maqaa isaatiin moggaasuudhaan laga qeerroo nageessoo jedhaniiru.

Jagnummaa woraanni Arsii gaggeesseen Namoota gama diinatiin olaantummaadhan woraana hogganaa turan keessaa Raas Daargen isa tokko. hogganaan woraana nafxanyaa Dajjaasmaach Wosanuun Leencicha Leenjiso Diigatiin ajjeefamuun isaa ni beekkama. Mata dureen mormii isaanii “Qubaan hin bullu Lubaan malee” kan jedhu ture.

Namoota dhalataan Arsii ta'anii hojii Baandaa basaastummaa Arsii irratti raawwataa turan keessaa Dubartiin Halkoon nama tokko turte. karaa Woraanni Arsii ka fardaa deemurratti worri miniliki boolla gurguddaa akka qotu gochuu isiitin korommiin Arsii heddu osoo diinatti garmaamtu farda woliin boolla sanitti dhumte” jedhama.

Seenaa Qabsoo O/Arsii Baalerraa Kaatee (J. Huseen B fi J. Waaqoo G)

Namni guddaanii fi gameessi qabsoo gitaa ykn qabsoo hidhannoo maqaan isaa Jeneraal Huseen Bunee Daraaraa jedhamu kun Godina baalee keessatti bara 1922 dhalate. J/Huseen Bunee abbaa ijoollee afurii yoo ta'uu, obboleewwan dhiiraa sadii fi obboleewwan dubaraa afur qaba ture.

Jen. Huseen bara 1962 irraa eegalee qabsoo ummata Oromoo Baalee keessatti hirmaachuudhaan mootummaa nama nyaataa diinaa kan yeroo sanitti hakuuccaa fi cunqursaan ummata keenya hadoochaaru irratti lola bane. Haa ta'uu malee, seenaan isaa kun kophattuu waan kitaaba addaa isa barbaachisuu an ammaaf boqonnaa kana keessatti ibsuuf dirqameera.

Yeroo kanatti ummanni oromoo **colony/gita bittaa** mootumma habashaa jalatti garmalee mirgi isaa yoo dhiitamu argee: garaan isaa obsuu; dugdi isaa harqoota gabrumma baachuu fi akkasumas ijji isaa of tuullummaa ilmaan nafxanyaa daaw'achuu waan hin dandeenneef gorsa namaa tokko malee muratee kutannoodhaan qabsotti seene. Maandheen qabsoo isaatis yeroo duraatiif naannooma dhaloota isaa kan jiru ***bosona Gaara Goonii*** ture.

Gaafa kana tokko jedhee nafxanyichaa warra Baalee rakkisaa ture tokko ajjeesuun jalqabe. J/Huseen Bune waa'ee gootummaa ummata oromoo yoo ibsu ... “ummanni Oromoo ummataa akka uumaanii fi duudhaan gadaa ganamaa barsiisetti, jireenya isaa keessatti ulfina boonsaa qabuufi akkasumas dirree waraanaa kamittuu injifachuu malee ummata injifatamee hin beekne.” akkana jechuun kaaya.

Kana jechuun isaa ummanni oromoo kabajaa fi duudhaa isaa ganamaa san deeffachuudhaaf, waraanaa fi adda waraanaa ijaarachuudhaan qabsoo gitaa hanga bilisummaatti itti fufu qaba jechuudha. Sababni isaa jireenyi hawaasummaa, diinagdee fi siyaasaa mootummaa nafxanyaa oromoof bu'aa takkallee kan hin buusiin waan tureef. Inumaa dabrees eennummaa fi mirga namoomaa oromoo irraa mulquun akka garbaatti ilaaluun hanqatee gabra gochuun hanga biyyoota Arabaa fi Awuroophaatti gurgureera.

Qabsoo kana babal'isuun baruma 1962 keessa ummata qindeessuun amansiisee akka gibira mootummaadha hin kaffaleefi akka ittis fincilu jajjabeesseera. Akka Huseen jedhuutti gibira isaa kanfallu san dhoorgannee meeshaa waraana ka qabsoo ittiin bitachuu qabna jedhee ummata gorsaa ture. Bara san keessaa

akkuma tasaa qawwee lama baadiyyaa biyya isaa keessatti gurguramuuf marfamtu ta maqaan isii “**Albeenii**” jedhamu argatee bitate.

Itti aansuun muca isaa tokkoo fi obboleessa isaa tokko akka waliin ta’anii qubattoota diinaatiin falmachuu qaban gorse. **“Yoo qubattoota keessaa namni tokko ganda keenna dhufe mataa isaa rasaasaan rukuta ajjeesaatii nafxanyaa du’uu akka danda’u itti agarsiisaa”** jedheen. Isaanis J/Huseen Buneewajjiin akkuma jedhame san gochuun nafxanyaa tokko ajjeesan.

Gaafa Kanaan boodaa Mootummaan nafxanyaa Huseen Buneeseera cabsuun mootummaas akka ganee labsii godhee keessatti ilaalcha dhiphummaa fi diinummaa ummata itiyooophiyaa qaba jechuun hafarsaa ture. Kanaafuu, Motummaan nama nyaataan kun nama didaa Huseen Buneew jedhamu kana yoo inni gocha akkana kanarraa of qusachuu ykn biyya tana gadi dhiisuu baate - lubbuu isaa balleessu irraa hanga umurii guutu mana hidhaa keessa tursiisuullee adabbiin irratti fudhatama jedhees ture.

Labsii Kanaan booda duula Husee Buneew dhadhooluun seeratti dhiyeessu jedhutu eegale. Huseen Bunees akkuma kana dhagayeen maatii fi hidhannoo isaa fudhachuudhaan gara gaara Goonii armaa olitti ibsinee san godaane. Itti aansuunis maatii fi

ijoollee isaan hundatti diinni haga asiillee dhufu waan danda'uuf akka of qopheessan itti hime.

Kun osoo Kanaan jiru, milishoonni nafxanyaa Huseen Bune fi qabsaawota biro ka akka ilma isaa Aliyyii Huseen fi obboleessa isaa Ahmed Bune qabuuf gara naannoo isaan jiraniitti dhufanii jennaan itti dhukaasanii hidhattoota nafxanya lama battalumatti gombisan. Yeroo gochi kun raawwatamu ummanni Baalee ka naannoo sanii akka malee rifatee ture.

Mootuummaan nafxanyaas rifatee akka jabaa dallanuun nama badii kana hojjate qabanii akka fidan ummata sodaachisuu eegale. Dabalataanis Mootumichi garjabeessi kun oromoota nagayaa isintu of keessatti dhokse jechuun xagarroo fi qabeenya saamsisuun hammaatee dhufe. Haalli kun ummatatti jabaachuudhaan lubbuun namaa hedduu fi sanyii duguuggaanis dhala namaa irratti akka raawwatamu taasiseera.

Itti aansuunis loltoonni nafxanyaa mana gubuudhaan mana jiraattotaa diiguu, qabeenya saamuu fi baleessuu, ummata nagayaa ajjeesuu itti fufe. Waraanaa fi qubattoota lakkoofsa hin qabne garas sochoosuudhaan naannoo ganda Huseen Bune tooyachuun qorannoo gaggeessina jedhaa yakka waraanaa hammanna hin jedhamne ummatarratti raawwataniiru.

Kanaafu, Huseen Bune miidhaa fi ajjeechaa oromoota kana ijaan argaa ka duraa caalaa obsa dhabuun ummanni wolgurmeessee mootummaa habashaa duudhaa hin qabne irratti akka qabsaawu waamicha taasiseeras.

Hoogganaanii fi goonni cimaan obsa bal'aa, hayyooma fi humna gudda qabu kun qabsoo oromoo wareegama hamma lubbuu isa kaffalchiisuu danda'u keessatti fedii guutuu fi qophaawummaa akkasumas ejjannoo sibiilawaa horachuun hirmaateera. Akkuma sochii oromoo keessatti hirmaachuu eegaleen ummanni Baalee ka naannoo sanii maatii isaa irraa takka jechuun dammaqiinsa hubannoo siyaasa sochii oromoo akka horatuuf wollaansoo jabaa taasisaa ture.

Mootummaa kana irratti qeeqa yoo kaasuun qabsoo diddaa gabrumma hammeessu akkana jedhee ummatatti dubbataa ture. “Ijoolleen teenna hiree barnoota hammayyaa hin qaban; akkasumas ummata keenna ka oromootii osoo qabeenyaa fi humna isaatis curuurse nyaatu mootummaan faashistii guraachi kun mana barumsa; karaa konkolaata; keellaa fayyaa; hospitaalaa fi bu'uuraalee misoomaa adda addaa ummataaf barbaachisan nu ijaaruu dideera.

Kanaafuu, diinaa osoo qabeenya nuti gabbaruun jiraatu akka hawaasa gadi aanaatti nu laaluu fi wol qixxummaa nu dhoorgate kana ijaan argaa akka nama kabajjaa qabuutti salphinna wajjiin ka jiraatu horiidha malee namaa miti jedha. Ummata kutaan gosa Hawaxxuu ka Huseen Bune yoo tana wol gaarriifannaa J/Huseen Bune fi waraana nafxanyaa giddduu ture akka dhimma lubbuutii fi qabsoo hadhaawaa taatetti of eegganaadhaan hordofaa ture. Gosa isaa kana keessaa namoonni muraasni yaada Huseen Bune ajjeefamu mala, ummata kanas jiruun isaani hin baddi, akkasumas namni hedduun sababa isaa hidhatti guuramuuu mala jedhu dudubbataa turan.

Kaayyoon Huseen Bune Oromoon lafa isaa irratti qabeenyaa isaa wajjiin kabajamee akka ofiin of bulchu ka jedhu waan ta'eef, murannoodhaan gara **lola gaada**/riphxee lolutummaatti seene. Miidhaa gareen Huseen Buneetiin hoogganaman geessan kana mootummaa waan ija michuun laaluu dadhabeef, loltoota nafxanyaa itti bobbaasuun ummataa fi naannoo sanis jeeqaa ture.

Lola Baaleen gara bahaa keessatti bara 1963 waraanamaa ture ol-aantummaan ka lolee lolchiisee hoogganaan hangaftichii fi goonni fakeenna gootota oromoo biroo ka ta'e J/Huseen Bune Daraaraati. Qabsoo kana keessatti warri Huseen Bune wajjiin

mootummaa faashistii kana afoo dhaabbatan gootota oromoo
Arsii ka akka: -

*H/Isaaq Dhaadhii, Aliyyii Badhaasoo, Juwaar Elemoo, Tilmoo
Alii Roobaa, Ismii A/washaa, H/Abdullaah Ganamoo, Siraaj
H/Isaaq, Maahmud Bune, Hasan Ciriqsaa Beriisoo(Hasan
Juuree), Mohaammad Hubbee Muhaammad, Qassee sh/Umar,
H/Abdaa Garaadoo, Ibroo Shoonqee, Aliyyii Jaarsoo, Maammee
Harqaa Buttee, Aliyyii Daadhii, Sh/Mohaammad Fattoo,
A/Xiiqqoo Xaahiroo, H/Qaasim Xaahiroo, Aadam Jiloo, Aliyyii
Umar Aagaa, Huseen Badhaanee, Kadiir Waaqoo Shaaqee,
Dubroo Waaqoo, H/Usmaan Maammaa, H/Goobana Yuuboo,
Abdullaah H/Alii, Abdusabuur Aliyyii fi ka biroos hedduudha.*

Hojjattoota Mootummaa Harka Jalaatiin Qabsoo Baalee Keessaa Utuban

*1.Awwal Muhaammad 2. Haajii Aadam Saaddoo 3. J/Taaddasaa
Birruu 4. Koloneel Alamu Qixeessaa 5. Muhaammad Huseen 6.
Awwal Abdaa Garaadoo 7. H/Tilmoo Alii 8. A/Jabal Xaahiroo 9.
H/Maaram Gammadaa 10. Maammoo Mazammir fi heddu maqaa
dhahuu dandeenna.*

Kanaaf Huseen Bune qabsoo sochii oromoo keessatti
wareegama gama hundaan godheen ijoollummaa isaa irraa hanga

manguddummaa soda fi nuffii tokko malee kaayoo walabummaa Oromiyaa milkeessuu jedhu qabatee itti fufeera (*Sa'id Muhaammad, 2015*).

Akka Sa'id jedhutti, bara 1968 dirre waraanaa naannoo Gololcha keessaatti lola nafxanyaa fi garee qabsaawota sabaa Huseen Buneetiin hoogganaman jiddutti ta'een, ilma isaa Aliyyii Huseen Bunee fi goototaa oromoo biroo jaha wajjiin jalaa wareegamanis, abdii kutannaa tokko malee diina afoo dhaabachuu jabeesseera.

Gochii, jechii fi akkasumas ilaalchi nafxanyaa ka aadaa keenna balleessuu fi sanyii keenna meeshaa hammayyaatiin lafarraa duguugu goonkuma qabsoo keenna irraa duubatti nu hin deebisu. Inumaa hanga qabsoon keenna galma gahutti, Itoophiyaa guutumatti jeequmsa sochii kirkira lafaa fakkaatuun haguuguu danda'a jedha.

Akkuma jedhamee sochiin fi jeequmsi babal'achuudhaan bara 1964, lola loltoota Huseen Bunee fi nafxanyaa giddutti dirree lolaa **Malkaa dhaaree** jedhamutti geggeeffameen loltoonni faashistii 56 yoo du'an loltoonni bilisummaa oromoo 18 wareegamaniiru. Baruma kana dirree lolaa **Harawwa** jedhamutti lola taasifameen hidhattoonni diinaa 74 ajjeefamuun loltoonni

bilisummaa ammoo 28 wareegamanii injifannoo Garee bilisummaatiin xumurameera.

Ammas bakka addaa **Burqaa dhaaree jedhamu ka 45 km magaalaa Kurkurruu Beeltu irraa fagaattutti** waraana godhameen, mootumma jalaa loltoonni 36 ajjeefamuun loltoonni bilisummaa ammoo 13 wareegamuun qabsoon hidhannoo ka diddaa gabrummaa gara naannolee Sawweena, Beeltu, Raayituu, Odaa, Jaarraa, Gololcha, Dhaddacha Baldhaa, Gooroo bubbee, Gaara Bullaallaa, Hadaa dhaaree, Baallee, dharro, Soof-Umar, Dirree Sh/Huseen, Daaroo Labuu, Gadab Hasaasaa fi boqojjii fa'atti tamsa'eera.

Yeroma kanatti qabsoon fira barbaaduus ykn qabsoon dippiloomaasis sadarkaa ol aanaa irra gahee ture. 1Fakkeennaaf Gareen qabsoo hidhannaa Baalee waldaa Maccaafi Tuulamaa wajjiin hariiroo cimaa oromummaa qofa irratti hundaaye ijaarate nafxanyaa irratti qabsoo bilisummmaa oromiyaa ka woliin san finiinsaa turaniiru. Sababni isaan lamaan walitti makamanii adda waraanaa fi dhaaba Bilisummaa akka ijaaratan taasise immoo hachuuccaa gama siyaasaa fi diinagdeetiin mootummaa waraanaa ka nafxanyaa irraa dhufeedha.

Loltoonni Hidhannoo Oromoo yeroo kamuu gootummaadhaan injifatu.

Bara 1963 irraa hanga bara 1978, qabsoo wal'aansoo waraanaa addaa kan gara qabsoo biyyoolessa oromootti ce'etu ture. Akka kanatti dhageetti jaba argachuun mootummaa somaalee irraas hamma tokko qarqqaarsa argataniiru.

Qabsoo dheeraa fincila qotee Bultootaa Baalee J/Waaqoo Guutuu fi J/Huseen Buneetiin hoogganamu ka bara 1963 irraa kaasee dhiiga hedduu dhangalaase godinaaleen Oromiyaa bahaa birmadummaa naannoo isaanii woggaa 8 tiif akka gonfatan taasiseera (*Sa'id Muhaammad, 2015*).

Haaluma Kanaan wolqabateen, Erga loltoonni bilisummaa oromoo wareegama qaalii kana lola ittisaa waraana diinaa irratti godhuun kaffalanii booda, lolli gara biyya Harar, Boorana, Sidaamoo fi godinaalee biroo heddutti babal'achuun isaa qabatamaa dha. Qabsoon diddaa gabrummaa fi fincila qotee-bultoota Baalee kan waaqoo fi Huseeniin hoogganamu gara dhuma bara 1969 finiinee hammaachuun itti fufeera.

Kanaafuu, oromoon hamma hiree ofii ofiin murteeffatuttu diina qubattootaa bicuu jalatti colonii/gita bittaa guraachaatiin bitamee jireenyaa bilisaa jiraachu hin danda'u. Sababni mootummaan

faashistiin nafxanyaa waraana hammayyaa osoo biyya awurooppaa irraa argachuu baatee akka abbaa lafaatti of- muudee oromoo bituu dhiisi Nafxanyaan silaa goonkuma yaaduullee hin danda'u ture, yoo oromoon tokkummaa qabaate. Bulchitoonni amanamoon mootummaa habashaa taayitaa gibira funaanu qaban humna gibiraa kanatti fayyadamanii aangoo mootichaa jabeessuu waan barbaadu.

Gaafa ajjeechaan hooganoota nafxanyaa waajjiraalee akka mana murti, tajaajila hawaasaa garagaraa fi maneen barnootaa adda addaa irra jiran irratti hammaatu, mootummaanis bulchitoota amanoo afaan Amaaraa dubbatan biraatiin bakka buusuu eegale.

Kanaafillee gootonni akka Huseen Bunee fi Waaqoo Guutuu fa'a harkaa kennuuf yaaduu dhiisii ka duraa caalaa diddaa gabrummaa mootummicha irratti cimsanii itti fufan. Wol'aansoon J/Huseen Bunee fi Waaqoo Guutuu mootummaa diinaa waajjiin godhan kun ammoo hiree babal'achuu sabboonummaa oromootiif yeroo gabaabaa keessatti ummata dammaqsuudhaan karaa bane.

Haala kana keessatti, H/Sillaseen qarqaarsa koloneeffattoota Awurooppaa ragatu malee fincila baldhaa ummataa qabsaawota gootota Baaleetiin hoogganamu kana cabsuu hin dandeenne. Inumaa qabsoon fincilaa kun bara 1965 keessa gara qabsoo

hidhannoo guutuu ol-guddatuun mooticha garmalee yaaddoo keessa galchee sirna isaatis raaseera jedhama.

Mootichis fincilli akkaan jabaatee aangoo/regime isaatiif sodaachisuu irraa kan ka'e waamicha qarqaarsaas taasise ture. Kun osoo kanaan jiruu ammas fincilli biroo irra deebi'ee bara 1968, Baalee fi baha Oromiyaa keessatti ka'uudhaan mootummaa diinaa muddamsiiseera. Fincila kana keessatti namoonni dhibbaatamaan ajjeefamaniiru; akkasumas bineeldonni kuma dhibbaa olitti lakkaayaman dhumataniiru.

Baruma kana keessa Jeneraal Waaqoo Guutuu biyya birmaduu confidereeshiina oromoo baha – “independent Confederation of Oromoo in the east” jechuun baha Itoophiyaa keessatti hundeessee xalayaa iyyata birmannaa kanaa ibsu mootummaa Biriitishii tiif galchee ture. Dabalataanis miseensummaadhaaf Dhaabbata Mootummoota Gamtoomanii (league of Nation) tti ol-iyyata galchanii kufaa ta'eera.

Wareegama, ifaajee fi dadhabbi qabsoon kun kaffalchiise kanaan booda, bara 1968 fi 1969 keessa qabsoon hidhannoo fi ficila ummata sadrkaa biyyoolessaatti koloneeffataa nafxanyaa irratti godhamaa ture qarqaarsa meeshaa waraanaa fi ogeessa waraana biyyoota alaa keessattuu Awurooppaatiin cabuu danda'eera.

Sababni fashaluu fincila kanaa ammoo qarqaarsa alaa qofa hin turre. Guutuu biyyaatitti rakkoon ijaaramaa fi qindoomina dhabuu fincilaa hawaasaatis ture akkasumas hanqinaalee humna waraanaa gita barbaadamuun ijaaru dhabuu, leenjii lolaa ga'umsa qabu argachuu dhabuu fi hanqina lojistikii fkn meeshaa waaraanaallee gahaa hin qaban ture.

Kan biroo ammoo oromoonni magaalaa keessa jiraatan jireenya siyaasa, diinagdee fi hawaasummaa oromummaa irratti hundaayee dhiisuudhaan osoo qaamni hawaasaa heddu baadiyyaa keessatti wareegamu mootummaa **fiiwudaala** impaayera itoophiyaatti maxxananii jireenya ofii oofachaa turan. Jara kanaa mootummaan habashaas lafuma baldhaa Oromoo isaan kennuu fi qotee bultoota saamsisuu itti fufe. Haalli kun ammoo oromoon qoqqoodamee ijaarama ilaalcha tokkummaa siyaasaa akka hin qabaannes godheera.

Oromoonni hedduun keessattu kan gara gaaratti argaman Shawaa fi Arsiin bahaa akka sanyii isaanii soddoomaan Amaaraan wolitti makan taasiseera. Jarri kunniin moggaafanii maqaa jijjiiratanii, Amantii kiristaanaatti **cuuphamanii**, aadaa fi afaan isaanis fudhachuudhaan sirna Mootichaa keessaa jalqaburraa qooda argataniiru. Oromoonni kun eennummaa ofii jijjiiruun waan

amanamummaa mootummaa **impaayera** biraa argataniif taayitaa/aangoo siyaasaa gurguddaa sirnicha qofa tajaajiluuf fayyadu muudamaniiru.

Akka heera biyya itoophiyaa yeroo saniitti amantaan hundinuu kabajaa fi sadrkaa wolqixaa qaba jedha. Garuu kan ummata oromoo Baalee, Arsii, Harargee, Jimmaa, Iluu A/Boorii fi Wollo dhiisi baay'inni ummata Itoophiyaatu parsantiin caalaan Musliima ta'ullee, qooda saniin hirmaannaa mirga dimokraasii fi siyaasaa guutuu ta'e hin qaban ture. Kanaafuu adeemsi kun oromoon eenyumma isaa kan Oromummaa gadi dhiisee eenyummaa habashaa-kan diinaa fudhachuudhaan of gatee qama impaayera itoophiyaa akka ta'u godhameeras.

Jalqaba bara 1960 mootaa keessa, yegguu somaaleen mootummaa walabaa hundeeffattu, lixa somaalee naannoo Ogaadeeniyaa keessatti, naannoo Ogaadeeniyaa biyya impaayera itoophiyaa irraa fottoqsuudhaan somaaliyaa guddotti makuudhaaf sochii qabsoo walabummaa Ogadeeniyaa tiif godhametu ture.

Kanaaf, mootummaan somaaliyaa walabaa taatee kan gudditti sun mootumma faashistii habashaa irratti duuludhaaf, adda bilisummaa somaaliyaa lixaa (weteran Somalia liberation front) dhaaba jedhamu hundeessee ture. Qabsoo fincila diddaa

gabrummaa fi qabsoon hidhannoo meeshaa waraana bara 1965 hanga bara 1968 itti fufe jabaachuun bara 1969 keessa akka malee finiinee maqaa qabsoo fincila qotee-bultoota Baalee jedhamu horachuudhaan seenaa oromoo keessatti yeroo ammaan tanaa beekkama. Sochiin fincilaa fi lolli baldhaan bara san guutuu Baalee keessatti lolame kan maqaan isaa “**Lola Sooraa**” fi “**Lola dhoombir**” hundee mootummaa gabroofataa sochoosuudhaan kisaaraa guddaa irraan gaheera.

Mootummaan is akka malee rifachuun abdii kutee lola humna lafaatii fi kan xiyyaaraatiin akkasumas waan qabu hundaan naannoo gammoojjii Baalee, **zoonii waabee** fi naannoo Madda Walaabuu, **zoonii Dalloo bunaa** haleellaa baldhaa gara jabummaan guutame godhee ture. Haleellaa kanaanis lubbuu ummataa, bineeldotaa fi qabeenya ummataa kan kumaa fi kitilatti tilmaamamutu manca’e.

Bara 1963 hanga bara 1978 keessa lolli baha Oromiyaa keessatti itti fufiinsaan geggeeffamaa turuun waraanni guddaan somaalee daangaa biyya Itoophiyaa bara 1977 cabsee seenus gara boodaatti bara 1978 mootummaan Itoophiyaa somaalee injifachuun cabsee deebisuu danda’eera.

Haa ta'uu malee, bara 1969 liin duraa yeroo ajjeechaan presideentii somaalee irratti gaggeeffamu biyyi tun maraammartoo siyaasaa ykn wol waraansa lammiilee nagayaa keessa seente turte. Yeroo burjaajjii hamaa kanatti gareen waraanaa hedduun wolqoodanii wol lolaa turanis boodarratti onkololeessa 21, 1969 mootichi Sayyid Baarree jedhamu aangoo mootummaa tooyachuun akka fudhate yoosu barame.

Sanaan booda sirnaa fi mootummaan haarofni sayyid Baarreen hoogganamu Magaalaa guddoo Somaalee, Moqadishoo keessatti ji'uma kana keessa hundee bu'uura isaa dhaabbachuudhaan ammoo sochii bilisummaaf godhamu kan sirna bulchiinsa kolonii itoophiyaa jala jiru hundaa kan qarqaaru ta'uu hatantamaan labsii godhe. Haala kana keessatti, gareen sochii bilisummaa Oromoo, akkuma qarqaarsa meeshaalee waraanaa fi leecalloo garagaraa Mootummaa somaalee irraa argateen lola diddaa gabrummaa faashistii habashaa irratti bane.

Bara 1970 moota keessa wonti haarofni biroollee uumamee raajii ta'e. Kunis Sochiin barattoota oromoo gaazexaan bahee maxxanfamuun addunyaa irra ooluun raajii raajii dhale ta'ee kan foolii ajaawaa gita bittaa nafxanyoota ibseedha. Yeroo kanatti

hayyoonni Oromoo ka barnoota hammayyaa harka garaa jalaatiin qabsoo godhaa waan turaniif salphamatti itti makamaniiru.

Fakkeennaaf, Dhaabbanni maccaa fi Tuulamaa kan bara 1964 hundeeffamee dhiibbaa mootii H/Sillaaseetii gara Walda Wolgargaarsa Maccaa fi Tuulamaati gadi-xiqqeeffamee ture carraa kanatti fayyadamuun kaayoo ganamatitti deebi'ee seeraan akka ijaaramu yaaliin guddaan taasifamaa tureera. Kana sababeeffachuudhaan hooggantoonnii fi miseensonni hawaasa oromoo adda dureen 100 ol ta'an qabamanii gara mana Murtii geeffamanii turan.

Humni mootummaa nama nyaataa kanaas yeromaa yerotti dadhabaa dhufuun feddhii ummata oromoo keessattu hoongee fi beela bara 1970 moota keessa miidhaa guddaa hawaasa irraan gahaa turee akkasumas humnaa fi dandeettiin loltoonni Itoophiyaa ficila ummataa woggoota hedduuf ittii cabsaa turanis gadi bu'aa dhufe. Dhumaatitti sirni mootichaa caccabuun leellitoonnii amanamoon bara dheeraaf mootummaa qarqaaraa turan baay'etu qabame. Erga sirni Abba lafaa kufee boodaa jara leellistootaa kana keessaa kan ajjeefamanis hedduu dha.

Dhaabbanni Maccaa fi Tuulamaa kun ammas jabaachuun qabsoo harka jalaatiin finiinsee garee fincilstootaa kan Baale keessaa

wajjiin hariiroo cimaa horatee mootummaa diinaa irratti qabsoo diddaa gabrummaa hidhannoo meeshaa waraanaatiin deeggarama wollaansoo guddaa godhaa ture.

Kan biroo ammoo qabsoon kichuu kutaa Harargee keessatillee ka'e ture. Hoogganoonni kanaa ammoo kan akka Jaarraa Abbaa Gadaa (A/Kariim Ibraahim) fi Hayyoota siyaasa oromoo; H/ Huseen Suraa, J/Taaddasaa Birruu fi K/Maammoo Mazammir kan jalqaba bara 1973 keessa wareegamee fa'a ture. Wolitti dhufuudhaan dhaaba adda bilisummaa oromoo hundeessuudhaan tooftaa waraanaa riphxee loltummaatiin miidhaa qubattoota nafxanyaa irra geessaniiru.

Boodarra H/Huseen Suraan dhaaba kana dhaaba Waaqoo Guutuu fi Huseen Bunee kan Baaletti argamu waliin walitti makuudhaan maqaa dhaaba qabsoo gara Adda Bilisummaa Biyyoolessa Itoophiyaa tti geeddaraniiru. Haa ta'uu malee warraaqsi ummataa bara 1974 godhameen ABBI godinaalee Baalee fi Harargee tooyachuu danda'us addi bilisummaa sababuma kanaan akka addaan ciccitu ta'eera.

Miseensonni paartii dargii J/Tafarii Bantii dabalatee garri caalu Oromoo dha. Tafarii Bantii jalqaba irra hanga gaafa Koloneel Mangistu H/Maaramiin wareegamuutti dura bu'aa paartii dargii

ol aanaa dergii ture. Oromoonni danuun bara 1974, dhaaba A B B I irraa fottoquudhaan dhaaba Adda Bilisummaa Oromoo (OLF) jedhamu kan jalqabaa hundeeffatan. Addi bilisummaa kun gaarreen Baalee fi Harargee keessatti si'aayina hoo'aa qaba ture.

Ammas yeroo lammataa tiif mootummaan somaalee daangaa itoophiyaa diiguun bara 1976 loltoota biyyoolessa somaaliyaa seensisee beekumaan Itoophiyaa miidhuudhaaf lola walii galaa labsee ture. Yeroo sanitti mootummaan Itoophiyaa akkuma aadaa isaa humna warra adii keessattuu kuubaa fi Raashiyaatiin waan deeggaramaa jiruuf, salphamatti ofirraa dhoorguu milkaayeera.

Wanti garaa nama nyaatu garuu mootummaan Itoophiyaa xiyyeeffannoon isaa guddaan ummata Oromoo ture gara baha naannoo Oromiyaatiin. Boolla bishaan ummataa summii itti naquu, bombiin gubuu, loowwan gobboo duudaa afaan hin beekne qawweedhaan akkuma namaatti fixuufi cubbuu kana hin jedhamnetu hojjatamaa tureera. Lolli kun babaldhacuudhaan; Baalee, Booranaa, Sidaamoo fi Harargee keessa tamsa'uu irra darbee godinaalee kanneen wolitti hidhee ture.

Lola bara 1976 irraa hanga bara 1979 godhameen humni sochii biyyoolessa Oromoo injifannoo heddu gonfachuu danda'eera. Loltoonni Itoophiyaa immoo faallaa kanaa injifatamanii waarroo

salphinnaa gonfataniiru. Humni waraana oromoo kan K/Huseen Qaanquu fi J/Husee Bunee Daraaraa tiin ajajamu deeggarsa waraanaa guutuu mootummaa Somaalee irraa argataniiru.

- **Lolli Dhoombir** kan mootummaa H/Sillaasetii fi gootota akka J. Waaqoo Guutuu, J. Huseen Bunee Daraaraa, H/Isaaq Daadhii Tarree, K/Alhiyyii Cirrii fi Shaambal Amboo Duubee, Shaambal Isheetuu Boruu fa’a jeddutti Gaggeeffame.

- **Lola Sooraa** kan Gootota Arsii akka Guutamaa Hawaasi fi Nadhii Gammadaa, Kinfaa Hindheessaa, Abiyyuu Samuu fa’atu itti hirmaataa ture.

- **Warraaqsa** qabsaawonni ilmaan Arsii Baale irraa jalqabde kan bara 1964 kan Abdullaahii Usmaan Guutuu, Waaqoo Guutuu, Goobana Yuuboo, Sheek Aadam Asallaa worra Addeellee, Mahaammad Goobanaa, Kadiir Waaqoo Shaaqee, J. Huseen Bunee Daraara, goota fi jagna akkasumas hayyuu tooftaa waraanaatiin badhaafamee dha.

- **Qabsoo qeerroo Diddaa gabrummaa fi xumura gabrummaa** 2016-2018 keessatti qoonni Arsii kana jedhanii himuun nama hin rakkisu.

Sadarkaan hirmaannaa isaanii wol-haacaalu malee ilmi Arsii qabsoo keessatti hin hirmaatin hin jiru. Diina woloo ofirraa qolachuun seera Ambaati. Anis gootota gaafa gamtee hunda kitaaba kana keessatti tarreessuu baadhus, nama akka Mahaammad Gadaa Qaalluu osoo diinan falmu qabsoo jalqabe addaan hin kutu jedhee, woldhaansoo keessatti diinni qabee mana hidhaa Goobbaa keessatti ajjeese yaadadhu malee bira hin darbu jechaafi. Keessattuu maatii akka Heebanoo Waaqoo, Dawaanoo Heebanoo fi Baqqalaa Dawaanoo; worra dhaloonni sadi ilmaan Oromootif jecha akaakayyuun, abbaafi ilmaan itti dhuman akkamitti laphee Oromoo keessaa baduu danda'u?

Qabsoo kana keessattis harkaa fi harma mura'a Aanolee irraa jalqabee hamma fonqolcha mootummaa abbaa irree Wayyaanetti lubbuu gootota jijjiirraa hin qabne kumaatamaan lakkaa'aman itti wareeganii jiru. Isaan keessaa muraasa isaanii maqaa dhahuun yoo barbaachise: -

- Leenjiso Diigaa
- Haaji Roobalee Turoo
- Barsiisaa Addisuu Haajii
- H/qaasim Umar Baamee
- Haaji Aadam Saaddoo

- Koloneel Aliyyii Cirrii
- J. Waaqoo Guutuu
- K. Aadam Jiloo
- Aliyyii Loloo
- Bayaan Boonaa
- H/ Huseen Suraa
- Huseen Bunee
- Dheekkoo Haajii
- Huseen Immishuu
- Huseen Abdullaahii
- Abbaa Xiiqoo Huseen
- Kinniisoo Soolee
- Maammad Duubee
- Jamaal Abdurraamaan Gariyyoo
- Mulunesh Leenjisa
- Maammad Amaan Aliyyii
- Jamaal Abdulqaadir
- Abdataa Shuukkee

Korommii biroo kan bara sanii keessaa muraasa isaanii maqaa yoo dhoofne;

- Baqqalaa Dawaanoo

- Nadhii Gammadaa.
- Yoosef Baatii
- Saatanaa Dawaanoo
- Qananii Magarsaa
- Guutamaa Hawaas
- Huseen Aadam
- Alii Xaahiroo
- Artist Umar Suleeyman
- Artist Muktaar Usmaan
- Artist Shaabee Sheekoo
- Artist Qurqujje Simboo
- Artist Bashiir Dhaabii faa osoo keessa hin buusin bira darbuun hin danda'amu.

Kana malellee, bara mootummaa cee'umsa Woyyaanee 1984-1985 jedduttii gootota ilmaan Arsii kan dhumee fi achi buutee dhabne qabriin haalakkoofu. Waaqni dhugaa haa dubbatu.

Muhaammad Amaan Aliyyii